

8. Яскевіч, А.А. Творы Ф. Скарыны: жанравая структура, філасофскія погляды, мастацкае слова / А.А. Яскевіч. — Мінск: Навука і тэхніка, 1995. — 143 с.

А. А. Акушэвіч (Мінск)

МЕТАТЭКСТАВЫ ЭЛЕМЕНТ У ТВОРАХ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

У сучасным навуковым дыскурсе тэрміны «метатэкст», «метатэкстуальнасць» не маюць агульнапрынятага вызначэння. Праблема функцыянавання гэтых тэрмінаў, сэнсавае нападуненне якіх мае сваю спецыфіку і ў лінгвістыцы, і ў літаратуразнаўстве, разглядаецца нават у асобных даследаваннях [1; 3; 4; 5]. Аналіз матэрыялаў па дадзеным пытанні паказвае, што пры выкарыстанні названых вышэй паняццяў вучоныя засяроджваюць увагу найперш на наступных аспектах: каменціраванне тэксту, крытычнае асэнсаванне тэксту, інтэрпрэтацыя, рэфлексія, «метамова-код-сродак, які служыць мэтам захоўвання, дэшыфроўкі і перадачы інфармацыі» [1, с. 84], камунікацыя і метакамунікацыя, другасны тэкст, тэкст пра тэкст, выказванне пра само выказванне, дадатковыя значэнні, створаныя чытачом тэксту. Метатэкст актыўна вывучаецца ў кантэксце інтэртэкстуальнасці і нараталогіі. Адзначым, што Ж. Жэнет разглядае метатэкстуальнасць як адзін з тыпаў узаемадзеяння тэкстаў («часта крытычная спасылка на свой прадтэкст, якая каменціруе» [1, с. 85; 10]). Пры разуменні метатэкстуальнасці паводле Ж. Жэнета неабходна прызнаць, што гэты тып узаемадзеяння тэкстаў шырока выяўляецца ў творах Ф. Скарыны, для якіх прадтэкстам з'яўляецца Біблія. Да таго ж, вучоныя вылучаюць «інтраметатэкст» («пабочныя словы і пабочныя сказы, устаўныя канструкцыі, прэдыкатыўныя часткі складанага сказа і цэлыя сказы» [1, с. 83]) і «сепаратыўны метатэкст» («кампазіцыйна дыстанцыраваны ад асноўнага тэксту ўтварэнні (уводзіны або каментарый, заўвагі ў форме зносак, анатацыя)» [1, с. 83]). Сам прадмоўна-пасляслоўны комплекс, сярод іншага, мае на мэце каменціраванне выдання, яго крытычнае асэнсаванне, інтэрпрэтацыю, рэфлексію аўтарскай дзейнасці і выглядае другасным у адносінах да

асноўнага тэксту кнігі, таму ў шырокім значэнні метатэкстам (сепаратыўным) можна назваць увесь адпаведны комплекс.

У дадзеным даследаванні мы разглядаем метатэкставыя элементы як тып біблейскіх кампанентаў (прысутнасці біблейскага тэксту ў іншым). Мы лічым мэтазгодным выкарыстанне менавіта такога тэрміналагічнага словазлучэння, бо яно найбольш дакладна перадае сэнсавое нападзенне паняцця, калі сыходзіць з разумення метатэксту як выказвання ўнутры самога тэксту, якое змяшчае звесткі пра гэты тэкст. Пад метатэкставым мы разумеем такі элемент у творах Францыска Скарыны, які дапамагае аўтару апісаць біблейскі тэкст і яго выданне з боку формы, прапанаваць чытачу пазатэкставыя звесткі, звязаныя з гісторыяй і зместам Бібліі, растлумачыць стратэгію выдавецкай дзейнасці.

Цікава, што беларускія даследчыкі падчас спроб вылучэння характэрных частак, якія паўтараюцца ў прадмовах першадрукара, актыўна адзначалі складнікі, што варта суаднесці з метатэкставым элементам як біблейскім кампанентам, напрыклад: Л. Шакун называў «звесткі аб гісторыі стварэння і магчымым аўтары кнігі» [8, с. 104]; У. Конан – «агульную характарыстыку зместу і структуры кнігі, яе аўтараў і герояў», «тлумачэнні адносна прычынаў перакладу і выдання», «кола чытачоў, якім прапануецца кніга», «аб'яўленне свайго аўтарства, свайго кампетэнтнасці і мэты» [6, с. 290]. Метамоўныя канструкцыі ў тэкстах скарынаўскіх прадмоў як мовазнаўчую праблему даследавала А. Яновіч [9].

Метатэкставыя элементы супадаюць па аб'ёме з каментарыямі як часткай прадмоўна-пасляслоўнага комплексу Францыска Скарыны: «Даже дотоле во еврейских книгах не писано ест, а то еже положил есми, с Теодозиева выкладу греческаго и с Еронимова латинскаго выложих» [2, с. 724].

Метатэкставы элемент прысутнічае ў прадмовах, анатацыях, пасляслоўях, разгорнутых загаловаках Францыска Скарыны. У выданнях першадрукара гэты элемент можа адносіцца і да канкрэтнага матэрыяльнага выдання адпаведнай біблейскай кнігі, і да Бібліі як рэлігійнага і літаратурнага твора. У першым выпадку беларускі асветнік можа тлумачыць асабліваасці афармлення і структуры свайго выдання: «Так же будь ведомо,

положил еси некоторые на страницах в сей Псалтыри главы з розных книг, а то для того, абы знакомирно было, иже вси иные светые писма згожаются с Псалтырею и одно на другое светчить. А то, чтучи в тех книгах, иже суть главы на боцех пописаны, найдете. Так же положил еси на боцех некоторые слова для людей простых, не рушаючи самое Псалтыри ни в чем же, яко суть онагри, и геродеево жилище, и хлябие и иные слова, которые суть в Псалтыри неразумны простым людям, найдуть е на боцех руским языком, что которое слово знаменуеть. Теже розделил еси вси псалмы на стихи по тому, яко ся в ыных языкех делить» [7, с. 18].

У пасляслоўях Францыск Скарына метадычна падае выходныя звесткі сваіх выданняў (выдавец (рэдактар), звесткі пра яго, месца і час друку), напрыклад: «Скончалася книга сия святого Иова с помощью Бога в Троици единого повѣлением, працею и выкладом избранного мужа, в лѣкарских науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, у старом месте Празском лѣта по нарожению Господа нашего Исуса Христа, сына Божия, из пречистыя девици, матери Божии Марии, тысящного пятьсотого и седмагонадесеть, месеца септеврия, дня десятого» [7, с. 20]; «Выложено и вытиснено з великою пильностию доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцъка» [7, с. 106].

Першадрукар рэфлексуе адносна сваёй дзейнасці, а менавіта акрэслівае мэту выдання, яго мэтавую аўдыторыю, аналізуе сваю дзейнасць, дэкларуе сваю моўную стратэгію: «Положив еси в сих книгах образци храму Господня, и сосудов его и дому царева, еже ставил ест Саломон-царь, а то для того, абы братия моя русь, люди посполитые, чтучи могли лепей разумети» [7, с. 37]; «Прото я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка, в лекарских науках доктор, разумея сее, иже без страху Божия, без мудрости и без добрых обычаев не ест мощно почстиве жити людем посполите на земли, казал еси тиснути Притчи или Присловия премудраго Соломона, сына Давыдова, царя Израилева, руским языком напред ко чти и к похвале створителю, спасителю, утешителю Богу в Троици единому и пресвятой, преблагословенной, пречистой матери его Марии и всем небесным чином, и святым, и святыцам Божиим, потом

людем простым посполитым к пожитку и ко размножению добрых обычаев, абы, научившись мудрости, добре живучи на свете, милостивого Бога хвалили по тому, яко же прилежит на великую высоту и велеможность имени его святого» [7, с. 22].

Беларускі асветнік робіць спробу стварыць навігацыю ў межах сваіх выданняў, для чаго разам з маргіналіямі выкарыстоўвае і метатэкставыя элементы, напрыклад: «...яко о том более дотъкнул есм в предмолве своей на [книгу] Исуса Сирахова» [7, с. 71]; «...яко о сем написал есми ширей в предословии, еже ест в книгу Притчей царя Саломона» [7, с. 26].

У другім выпадку метатэкставы элемент накіраваны на тлумачэнне Бібліі як рэлігійнага і літаратурнага твора, які ўваходзіць у выданне Францыска Скарыны як частка цэласнага аб'екта культуры. Перакладчык гаворыць пра гісторыю стварэння асобных біблейскіх кніг (пры якіх абставінах напісаны, называе аўтара і час напісання тэксту): «Исус Сирахов, он же написал ест книгу сию еврейским языком и потом из еврейского языка преложил ест на греческий язык на прозбу Птоломея Евереета, царя египетского, сей был родом еврейнин от колѣ на Левгиева из преславнаго града Ерусалима, сын Сирахов» [7, с. 23]; «Писал же ест сию книгу Исус Сирахов пред нарожением Господа нашего Исуса Христа из пречистое девици Марии лѣт двѣсте и девять во врѣмена Пътоломея Евереета, царя египетского» [7, с. 24]; «Книгу сию, рекомую Премудрость, написал ест Филон Философ греческим языком, яко о том кажесть святыи Герасим в предмолвѣ своей, еже пишеть в сию книгу. И писал ест ея пред нарожением Господа нашего Исуса Христа лѣт сто шестьдесяти шесть во врѣмена Пътоломея Филопатера, царя египетского; он же был шестыи царь по Александре Великом Макидонском» [7, с. 29–31]. Францыск Скарына неаднаразова засяроджвае ўвагу на гісторыі перакладу адпаведнай кнігі і яе перакладчыках: «Потом же по нарожению нашего Спасителя, лѣта чегырь сотого два десяти девятого, святыи Герасим-презвитер, он же беаше на Иорьдани, выложил ея з греческого языка на латинский и назвал ест ея Екклезиастыкус, еже по-руский выкладается Церковник» [7, с. 24]; «Феодосий же, учитель великий греческого языка, выложил с хальдейского писма на греческое, и светый Ероним — на латинское зуполне. А подле их

выкладу не толико чтець Данила-пророка церков Христова латынским а греческим языком, но и сирским и египетским» [7, с. 70].

Беларускі асветнік звяртаецца і да структуры асобных біблейскіх кніг, часта называе колькасць глаў у іх: «Делится же сия книга на двое. Едина часть от зачала книги даже до четырьдесят четвертое главы. <...> Вторая же часть починается от четырьдесят четвертое главы даже до конца» [7, с. 25]; «А имають глав 5» [2, с. 677]. У прадмове да ўсёй Бібліі Францыск Скарына коротка апісвае змест і структуру Святога Пісання.

Разам з тым у творах першадрукара можна ўбачыць частковы аналіз паэтыкі біблейскіх тэкстаў, напрыклад, аўтарам прадмоў падкрэсліваецца падзел кнігі на «спіхі»: «Поченши от третиея главы даже до останочное, вся сия книга стихами розделена ест, яко же чтучи поразумееш» [7, с. 20]; «Потреба ест ведати, иже сия книжка замыкает в себе шесть азбук еврейских. У первой главе азбука едина, яко же имена слов великим писмом роздельне межи стихами положены суть. Во второй главе азбука едина. У третьей главе азбуки три: на початку кажного стишка слово едино. В четвертой главе азбука едина, а во единой кажной азбуце суть слов двадесеть и два» [7, с. 73]. У анатацыі да «Кнігі Ёва» прысутнічае спроба крытычнага асэнсавання героя адпаведнага біблейскага тэксту.

Прыводзіць Францыск Скарына і пазатэкставыя звесткі, важныя для разумення біблейскай кнігі, напрыклад, інфармацыю правазнаўчага, музыказнаўчага і літаратуразнаўчага характару: «Другое право – языческое, от многих убо языков ухвалено ест, яко земля чужих мечем доставание, градов и мест утвержение, послов без переказы отпущение, миру до часу прирченого выполнение, войны неприятелем своим оповедание» [7, с. 64]; «Гусль имеют много струн, псалтырь же толико иматъ десеть струн» [7, с. 18]; «...притчи или присловия, понеже иными словы всегда иную мудрость и науку знаменуютъ а иначей ся разумеютъ, нежели молвены бывають, и болши в собѣ сокритых таин замыкають, нежели ся словами пишутъ» [7, с. 21].

Успомнім і метамоўныя канструкцыі (паводле А. Яновіч [9]), з дапамогай якіх арганізуецца твор першадрукара, напрыклад, канструкцыі, што дапамагаюць уводзіць у тэкст

цытаты, называюць мову іншамоўных элементаў і даюць іх пераклад: «Теже и доктор языков глаголетъ» [7, с. 58]; «светчить словы еврейскими» [7, с. 42], «по-русски ся сказует» [7, с. 43]; «второе — бет, знаменуеть дом» [7, с. 73] і інш.

Такім чынам, метатэкставы элемент неаднаразова ўводзіцца ў творы Францыска Скарыны, ішчылна ўзаемадзейнічае з іншымі біблейскімі кампанентамі і дапамагае чытачу больш поўна зразумець Святое Пісанне. Названы элемент можа апісваць у спадчыне першадрукара канкрэтнае матэрыяльнае выданне біблейскай кнігі (тлумачэнне асаблівасцей афармлення і структуры адпаведнага выдання, яго выходныя звесткі, самарэфлексія аўтара (выдаўца, рэдактара), спробы арганізацыі навігацыйнага апарату ў выданнях), а таксама Біблію як рэлігійны і літаратурны твор (гісторыя стварэння і перакладу асобных біблейскіх кніг, іх структура, частковы аналіз паэтыкі адпаведных тэкстаў, пазатэкставыя звесткі). Таксама першадрукар звяртаецца да метамоўных канструкцый.

Літаратура

1. Аппазова, С.Т. Метатекст: лингвистический и литературоведческий аспекты / С.Т. Аппазова // Гуманитарные исследования. — 2012. — № 1. — С. 82—87.
2. Біблія: факс. узнаўленне Бібліі, выд. Ф. Скарынаю ў 1517—1519 гадах: у 3 т. — Мінск: БелСЭ, 1990—1991. — Т. 3. — 1991. — 782 с.
3. Гилёва, А.А. Аспекты изучения метатекста в лингвистике / А.А. Гилёва // Известия Волгоград. гос. пед. ун-та. — 2009. — № 10. — С. 26—30.
4. Гилёва, А.А. Метатекст как отражение рефлексии автора в мемуарной прозе / А.А. Гилёва // Вестник Челябин. гос. ун-та. — 2013. — № 2. — С. 76—80.
5. Жолобова, Ю.С. Возможные подходы к определению понятия метатекстуальности / Ю.С. Жолобова // Известия Алтайс. гос. ун-та. — 2012. — № 2. — Т. 1. — С. 131—133.
6. Конан, У.М. Францыск Скарына / У.М. Конан // Гісторыя беларускай літаратуры XI—XIX стагоддзяў: у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. — Мінск: Беларус. навука, 2006—2007. — Т. 1: Даўняя літаратура: XI—першая палова XVIII стагоддзя. — 2006. — С. 283—309.